

הרב פרופ' שלמה זלמן הבלין

עוד בעניין ספר התורה המיוחס לר"ן והצד"י ביו"ד הפוכה

הקדמה
בדיקת פחמן-14 מאחרת את זמן כתיבת הספר
הפולמוס שהתחדש
בעניין הצד"י ביו"ד הפוכה
התעניינות האדמו"ר מחב"ד זצ"ל בספר התורה שיוחס לר"ן

הקדמה

לפני כמעט שלושים שנה פרסמתי ב'עלי ספר'¹ מאמר מקיף אודות ספר התורה המיוחס לר"ן, שנתגלה אז מחדש באופן מסתורי במחסני הספרייה הלאומית בירושלים, לאחר שנעלם במשך כחמישים שנה. הספר נתגלה בשנת תרצ"ה², ונודע עליו לראשונה ממאמר של הרב ברוך טולידאנו בעיתון 'הארץ' בגיליון ערב פסח תרצ"ו³. עד לגילוי לא היה ידוע לאיש דבר ולא חצי דבר, לא רמז ולא חצי רמז, על קיומו של הספר הזה⁴.

ההוכחות לייחוס לר"ן המובאות שם הן שלוש: א. כתובת החרוטה על לוחית-כסף שנמצאה צמודה לספר זה⁵. ב. כתובת הרשומה על גב ספר התורה בתחילתו, החתומה

- 1 כתב העת לחקר הספר העברי, חוברת יב (תשמ"ו) עמ' 5-36.
- 2 מאמר זה נדפס עתה כפרק טו בספרי החדש 'מסורת התורה שבעל-פה', אלקנה תשע"ב, וראה שם גם בהוספות. להלן דברים שנתחדשו לאחר הדפסת הספר.
- 3 שש מאות שנה מאז ניתן על תנאי לביהכ"נ הגדול בברצלונה, לדברי לוחית-הכסף המצורפת לספר, ה' בסיון ה' אלפים צ"ו (אגב, בקטלוג של תערוכה מאוצרות הספרייה הלאומית, ירושלים תשמ"ה, לא צוין בביבליוגרפיה מאמר זה, ושיערתי [עניין במאמרי הנ"ל, עמ' 7 הע' 14] שהציון נשמט משום שבעותק של עיתון 'הארץ' הנמצא בספרייה הלאומית, נתלש דף זה [עמ' 19] מן הגיליון הזה של עיתון הארץ הנ"ל!).
- 4 פרט לס'ת שהוזכר בשו"ת התשב"ץ שביקשו לטעון כי הוא הוא, ופרט לידיעה ששנתיים לפני כן הציע המגלה, הרב יחיא דהאן מטבריה, ספר זה למכירה לפרופ' קראוס בוניה, כפי שצינתי במאמרי הנ"ל.
- 5 בה כתוב כינויו של הר"ן 'גרינודי'; לדעת טולידאנו מובנו שהר"ן היה מגראנדה ולא מגירונה, ואילו הירשמן, הריב"ש, עמ' קכג הע' 13, סבור שהיא טעות החורט. לדעת ש' צוקר כתב הלוחית וצורתה אינם מתאימים לתקופת הר"ן, והוא סבור שהיא מזויפת.

בידי ר' ראובן בן הר"ף.⁶ כתובת על גבו של ספר תורה כשר היא תופעה נדירה ביותר, ואפשר אולי להצדיקה בדוחק גדול בכך שהיא נכתבה שלא כנגד הכתב.⁷ ג. התאמה לעדות הרשב"ץ⁸: 'עוד שמעתי כי הרב ר' נסים גרונדי ז"ל שהיה בברצלונה והיה רבם של רבותי ז"ל שכתב ספר תורה לעצמו והיו רגלי הקו"ף דבוקות לגגם, ואנוידיל סופר שהיה שליח ציבור במיורקה שאל אותו על זה כמדומה לו שהוא פסול, ושתק הרב ולא ענהו'; ואכן בספר שלפנינו אותיות 'ק' רבות שרגלן דבוקה לגגן?⁹

הדברים התפרסמו בציבור, והיו תגובות עליהם מכמה צדדים. אולם מה שהעסיק את כל החוקרים הוא זיהוי הנכון של הספר, כותבו וזמנו, והשאלה היא האם כתב הר"ף ספר זה ואם הוא מתקופת הר"ף¹⁰. בזמנו נטייתי לומר שיתכן מאוד שהזיהוי אמין, אך אין מנוס עכשיו מלומר שהיחוס של ס"ת זה לר"ף כמעט מופרך לגמרי.

בדיקת פחמן-14 מאחרת את זמן כתיבת הספר

דגימה מקלף הספר נשלחה לבדיקות מעבדה. בדיקות פחמן-14 לגבי תיארוך בתחום התקופה שאנו דנים בה (האלף האחרון) מבוססות ובטוחות הרבה יותר

- 6 'ראובן ... גרונדי', אך בסופה: 'אלה אזכרה ... בעת צרה בנרנאדה'; האם עבר לשם? בכתובת כמה שיבושים, ברשימת הערים כתוב: 'ארגואן', ואולי נשתבש מ'ארגון', או כהצעת הירשמן נשתבש מ'אלאגון', עיירה הסמוכה לסרגוסה. המלים 'באו לידי במרה מדתם הטהורה' אינן מובנות, ואולי זה שיבוש וצ"ל: 'באו לידי המרה מדתם הטהורה', [ואבדה המליצה על יסוד הכתוב 'יבואו מרתה ...', שמות טו כג]. קשה עלי השימוש במלת 'המרה' בזמן כתיבת הכתובת, כ"ח באלול ה'קנ"א, מלה שבמובן זה של המרת דת היא כמעט תמיד יצירת הצנזורה הנוצרית, וספק גדול בעיני אם עד לתקופת ההשפעה של הצנזורה הנוצרית היה קיים מושג כזה של 'המרת דת', ששונה מהמובן של 'משומדות' הקיים בחז"ל [אמנם לאחרונה נמצא שימוש בה במובן זה אצל ר' יהודה בן הרא"ש, וצ"ע].
- 7 עיין רמב"ם, הלכות מזוזה פ"ה ה"ד. אמנם הרב י"י ווייס, מחבר שו"ת מנחת יצחק, פקפק בנכונותה בשל כך, ורואה בזה הוכחה שהכתובת זויפה בזמן מאוחר.
- 8 שו"ת התשב"ץ ח"א סי' נא, עמ' קיח במהדורת מכון שלמה אומן - מכון ירושלים (תשנ"ח). ועיי"ש הע' 184, והיא צריכה תיקון בהתאם למאמר זה.
- 9 אבל בחידושי הר"ף לשבת [שבת קד, א, נדפסו ע"ש הריטב"א] ובפירושו לרי"ף [שבת, בדפוס וילנא לז ע"ב] כתב שצריך להרחיק רגל ה'ק' מגגה: הקושי מדברי הר"ף בחיבוריו הוא גם בכתובת האותיות ח, א, ש, ט ובמלת 'כדרלעמר' ועוד שבס"ת זה. ואכמ"ל.
- 10 במאמרי קישרתי בין זיהוי הספר לבין דעת החזו"א בענין הצדיקים ההפוכים, שכבר הרא"ל פרידמן בתשי"ב בקש להוכיח ממנו כדעתו. ומשום שבמאמרי דנתי בעובדה המפליאה שס"ת זה אורכו כהיקפו, והסקתי שממדידתו קיימת הוכחה כנגד שיטת החזו"א בשיעורים, יצאו כנגדי שני רבנים חשובים, הרב קלמן כהנא זצ"ל והרב דוד מצגר שי, במאמרים ב'מוריה', והטילו ספיקות בייחוס הספר לר"ף. לגוף ההוכחה ממידות הספר יש בירור נפלא של ד"ר מרדכי גלצר יצ"ו, ואכמ"ל. וראה להלן.

מאשר לגבי תקופות קודמות (שבהן יתכן שסערות קוסמיות שונות שינו את כמויות הקרינה), ואין להקיש כלל מאלו על אלו¹¹.
והרי מכתבו של פרופ' ישראל פלנר, ממכון רקח באוניברסיטה העברית, שתחום מקצועו הוא בדיקות אלו ומחקרן.

יום רביעי ח' בשבט תשע"ב 1.2.2012

לכבוד פרופ' ש' ז' הבלין

מכובדי.

בקשת ממני לתאר בקצרה את שיטת התיארוך הנעשית ע"י שימוש בפחמן-14, בה השתמשו לתארך את ספר התורה המיוחס לר"ן או לבנו. הפנייה אלי הייתה הדבר הנכון לעשותה, כי כל מי שנתקל בבעיה מדעית כל שהיא ראוי שיפנה למדען המתאים (ולא לעורך־דין למשל), כשם שבכל בעיה רפואית פונים לרופא הקרוב. פנייה לאדם שאינו מוסמך עשויה להביא לידי טעות ח"ו.

בקץ האחרון נשלחו אלי תוצאות הבדיקה שנעשו במכון וויצמן למדע. עברתי עליהן ומצאתי אותן ללא דופי. אני מכיר היטב את שיטות העבודה במכון, ואת מנהלת המעבדה (ד"ר אליזבתה בואטו) שעשתה את עבודת הדוקטורט שלה סמוך ונראה למעבדה שלי.

מתוך המאמרים ששלחת לי, שלך ושל הרב מזוז שנתפרסם ב"אור תורה" שבט תשע"ב עמ' תנ-תס, ניתן להבין שאתם חלוקים בדבר גילו של ספר התורה הנ"ל. הר"ן חי במאה ה-14 למניינם (נפטר בשנת 1375), ואילו הסבירות הגבוהה (86%) לגיל המתוארך של ספר התורה שנקבעה ע"י פחמן-14 היא 1680-1470; דהיינו, הסבירות היא שהגיל המוקדם ביותר לספר התורה הוא 100 שנה לאחר פטירת הר"ן. הבדיקות הראו שקיימת סבירות נמוכה יותר (7%), שספר התורה נכתב בתקופה מאוחרת יותר.

בשורות אלו אני רוצה לתאר בקצרה (לא לאנשי מקצוע) את שיטת התיארוך הנ"ל.

גילוי נאות. איני מכיר ולא נפגשתי מעולם לא עם הרב מזוז שליט"א ולא עם הרב פרופ' הבלין שליט"א. איני צד במחלוקת וכמובן איני מתכוון להכריע בה. אך איני יכול להחריש לדברים הכתובים בעמ' תנט בחוברת "אור תורה" הנ"ל. שם כתוב "והדבר ידוע שכל בדיקות אלו (הכוונה לפחמן-14) וכיו"ב לא נעשו אלא להכחיש את יסודי התורה". כמו־כן מכונים המדענים - סכלים שהגיע זמן לאשפזם בבית־חולים לחסרי דעת. היה ראוי שדברים אלו לא יכתבו (בלשון המעטה). אני מכהן כמורה וחוקר במכון רקח לפיסיקה

11 אגב אורחא, לידיעה בעלמא, היו מגדולי ישראל שלא דחו את תיאוריית ההתפתחות מכל וכל, כגון הרא"ה קוק, הרמ"מ כשר והר"ג נאדל, ועכ"פ לא קדחה אש באפס, והדברים ידועים.

קרוב לארבעים שנה, ובוודאי איני חוקר רק כדי להכחיש את יסודות התורה. אם נתקלים בסתירה בין המדע לתורה יש למצוא לכך הסבר (וניתן לעשות כן) וליישב אותה. מספר רב של מדענים דתיים עסקו בכך וניתן להיוועץ בהם. המדענים אינם סכלים, "אטו בשופטני עסקינן"? ומן הראוי לא לכנותם כך. בפסילה של תוצאות מדעיות וואו של שיטות מדידה קיימות, או בהתעלמות מהן, לא פותרים את הסתירה. חכמים היזהרו בדבריכם.

תיארוך פחמן-14 היא שיטת תיארוך רדיומטרי אשר הומצאה בשנת 1949. זו אחת מהשיטות המדויקות ביותר להערכת גילם של ממצאים גיאולוגיים וארכיאולוגיים **אורגניים**. את השיטה פיתח הכימאי האמריקאי וילארד פרנק (ליבי), שזכה בפרס נובל על עבודתו. ניתן לסמוך על התיארוך רק אם הוא מתבצע במעבדות המיועדות לכך, ועל ידי מדענים מיומנים.

בטבע מצויים שלושה איזוטופים של פחמן: "פחמן-12" (המהווה 99% מהפחמן בטבע), "פחמן-13" (המהווה קצת פחות מ-1% מהפחמן בטבע), ו"פחמן-14", המהווה טריליונית מהפחמן בטבע (0.000000001%). פחמן-14 נוצר ע"י ריאקציה גרעינית באמצעות הקרינה הקוסמית שמגיעה אל כדור הארץ מהחלל החיצון. בתהליך זה, חנקן המצוי באוויר בריכוז של כ-81% הופך לפחמן-14. בעוד שסוגי הפחמן האחרים הם יסודות יציבים, פחמן-14 הוא יסוד רדיואקטיבי, כלומר, הוא **דועך** במשך הזמן והופך ליסוד אחר (לחנקן-14). קצב הדעיכה הוא קבוע, ונמדד ע"י הגודל הנקרא **זמן מחצית חיים**, שהוא עבור פחמן-14 כ-5,730 שנים.

קצב ההיווצרות של פחמן-14 וקצב דעיכתו מאידך מביא לשיווי משקל, כך שריכוז האיזוטופ פחמן-14 שבאטמוספירה (בכל מקום על פני כדור הארץ) הוא **קבוע** ויציב יחסית לאיזוטופים האחרים של הפחמן. פחמן-14 מוטמע בצמחים יחד עם האיזוטופים האחרים של הפחמן תוך כדי תהליך הפוטוסינתזה. מהצמחים הוא עובר ליצורים חיים אחרים באמצעות שרשרת המזון. כיוון שבתהליך הפוטוסינתזה אין הבדל בספיגה בין מגוון האיזוטופים של הפחמן, שיעורו היחסי של הפחמן-14 ביחס לאיזוטופים האחרים של הפחמן בצמח **נותר** זהה לשיעורו באטמוספירה. פירוש הדבר, שמביצי קינים עד קרני ראמים ובכל הצומח על האדמה ומתחת לים ריכוז פחמן-14 קבוע ויציב - כל עוד הגוף חי ונושם (זאת עובדה שנבדקה פעמים רבות).

תהליך ספיגת הפחמן נעצר כמעט לחלוטין עם מותו של הצמח או של בעל החיים, ומאותו רגע שיעור הפחמן-14 בחומר הולך ופוחת עקב הדעיכה הרדיואקטיבית, אך ריכוז יתר האיזוטופים של פחמן נשאר קבוע. לכן, אם ידוע היחס בין הפחמן-14 לאיזוטופי הפחמן האחרים באטמוספירה בתקופת החיים של הצמח או בעל החיים, ומוודים יחס זה בדגם שאת גילו רוצים לקבוע, ניתן לחשב כמה זמן עבר מאז חדל הדגם לחיות. לדוגמה: כיוון שזמן מחצית החיים של פחמן-14 הוא כ-5,730 שנים, אם היחס בין פחמן-14

לפחמן-12 בדגם כל שהוא הוא 90% מזה של גוף חי, הרי שגיל הדגם הוא כ-840 שנה. אם היחס הוא 75% גיל הדגם הוא כ-2250 שנה. וכמובן אם היחס הוא של 50% (זמן מחצית החיים) הרי שמדובר בדגם שגילו 5340 שנה. כמו לכל מדידה מדעית המספרים הנ"ל הם בתחום השגיאה של המדידה. לאחרונה ניתוסף גרף כיוול נוסף כפי שיוסבר בהמשך.

המדידות נעשות על ידי שתי שיטות. בשיטה הראשונה (בה נמדד ספר התורה הנ"ל) נמנים אטומי הפחמן-14 שדועכים בזמן המדידה. עבור דגימות בגודל מתאים (המכילות לפחות מספר גרמים של פחמן) השיטה הזו עדין בשימוש נרחב גם היום. אולם שיטת המדידה הזו אינה רגישה באופן יחסי, וקיים בה חוסר ודאות סטטיסטי עבור דגימות קטנות. שיטת בדיקה חדשה העושה שימוש ב"ספקטרומטר מסות מאיץ" היא רגישה ומדויקת יותר. באמצעות הטכניקה הזו ניתן למנות באופן ישיר את כמות אטומי הפחמן-14 בדגימה, ולא רק את אלו מתוכם שדועכים במשך זמן הבדיקה. באמצעות שיטה זו ניתן לתארך גם דגימות המכילות מיליגרמים בודדים של פחמן. השימוש בשיטה זו בארץ יעשה בהקדם.

קביעת גיל באמצעות פחמן-14 מבוססת על שתי הנחות יסוד:

(א) היחס הקבוע והידוע שבין פחמן-12 לפחמן-14 הקיים היום היה קיים גם בעבר.

(ב) זמן מחצית החיים של פחמן-14 לא השתנה במהלך השנים. במחקרים שנעשו לאחרונה על עצים חיים שנכרתו (בטעות!), שגילם על פי הטבעות שבתוכם היה מעל 4000 שנה, נמצא שהנחה א' אינה מדויקת. בשני מקומות בעולם - בדרום ארה"ב ובגרמניה - נכרתו עצים עתיקים כאלו, ונמדדה כמות הפחמן-14 בכל אחת מהטבעות שלהם. המדענים גילו שבטבעות רבות כמות איזוטופ זה הייתה שונה במקצת מזו המחושבת בדרך שהוצגה לעיל. ההסבר לכך הוא, שבעקבות סערות השמש, הידועות אף משיטות מדידה אחרות, בתקופות אחדות כמות הקרינה הקוסמית שהגיעה מהחלל הייתה שונה מזו של היום, וכתוצאה מכך כמות פחמן-14 שנוצרה הייתה שונה. כיוולים חדשים, המבוססים על שני עצים אלו (שאינם שונים מהותית זה מזה), הם הבסיס הנכון לתיארוך גיל הדגם (בתוצאות הבדיקה של ספר התורה הם מופיעים כשני קווים רציפים בראש התמונה). על ידי השוואה מעמיקה של איזוטופים אחרים בעלי זמן מחצית חיים קצרה מזו של פחמן-14, מניחים החוקרים (אלו שאינם סכלים הנדרשים לאשפוז) שגם הנחה ב' תקפה (לא כאן המקום להאריך בנושא).

שיטת התיארוך באמצעות פחמן-14 נוסתה פעמים רבות בארץ ובעולם הרחב על דגמים שגילם היה ידוע ממקור אחר (אטו בשופטני עסקינין?). להלן מספר דוגמאות שנעשו בארץ.

1. פיסת עץ שנמצאה תחובה בתוך הטיח של ניקבת השילוח נמדדה, וגילה תאם לידוע לנו על מועד חציבת המנהרה מתוך הכתובים.
2. העצמות של לוחמי מצדה (שיום ושנת מותם ידועים) נבדקו. החוקרים לא ידעו את מקור העצמות. הבדיקה העלתה נכונה (בתחום השגיא) את זמן מותם של הלוחמים.

3. בדיקה שהייתי מעורב בה בעקיפין: לאחר שריפת מסגד אל-אקצה בשנת 1969 הוסרה תקרת העץ שלו, ודגמים מקורות העץ של התקרה נמדדו לגילם. נמצא שרוב קורות העץ היו בני כ-1300 שנה (זמן בניין המסגד) אך חלקם (שזוהו כעצי ארז) תוארכו בגיל של כ-2900 שנה. זמן זה מתאים לבניין בית ראשון על ידי שלמה המלך, וכנראה שנעשו בקורות אלו שימוש משני בתקופה המוסלמית.

באשר למדידה שנעשתה על ספר התורה הנ"ל. כפי שכתבתי לעיל לא הייתי שותף לה, וכל שאעשה הוא ניתוח התוצאות בלבד. מספר תורה זה נלקחה דגימה שנשקלה, וממנה הופרד כל הפחמן (דבר הדורש מיומנות) שבדגימה, ונשקל. התפרקות הפחמן-14 שבדגם נמדדה (במשך יום או יותר) על ידי ספירת הקרינה הרדיואקטיבית שנפלטה. כיוון שהתפרקות זאת היא סטטיסטית התוצאות שהתקבלו מראות צורת 'גרף פעמון'. לאחר מערכת חישובים התקבל גרף הפעמון המופיע בציר האנכי השמאלי של התמונה. משיכת קווים ישרים אופקיים מעקומת פעמון זאת חותכת את שתי עקומות הכיול הנ"ל במקומות שונים. לעיתים חותך ישר אחד את העקומות במקומות שונים. השלכת חיתוכים אלו על הציר האופקי התחתון נראית כשטחים שחורים כהים על הציר האופקי. מתוך שטחים אלו ניתן לחשב את הגיל המשוער של הספר.

לא ניתן לקבוע גיל מוחלט, אך הסיכוי הסביר ביותר הוא שבעל החיים שעורו שימש כקלף לכתיבת הספר שבק חיים לכל המוקדם בשנת 1470 למניינם. בעקומת הפעמון הזאת אין קו החותך את עקומות הכיול בזמן קדום לתאריך זה. ניתן כמובן להתחשב בתוצאה הזאת, ולקבוע את התאריך המוקדם ביותר שבו עשוי ספר התורה הנ"ל להיכתב, אך ברור שאין להתעלם ממנה ו/או להכחישה.

בברכה

פרופ' ישראל פלנר

מכון רקח לפיסיקה, האוניברסיטה העברית

הפולמוס שהתחדש

במוסף 'קולמוס' לעיתון 'במשפחה' של ניסן תשס"ט פורסמה כתבה סנסציונית על 'תגלית' של אברך שמצא בספרייה צילום של כ"י חידושים למסכת ב"מ ובסופו כתוב

שנכתב ע"י בן הר"ן, ולדבריו מכיוון שאין הכתב של כ"י זה דומה לכתב הכתובת שעל גבי ספר התורה המיוחס לר"ן מוכח שהכתובת על גב ספר התורה המיוחס לר"ן אינה אמיתית. על סמך כתבה בלתי מדויקת זו כתב ת"ח חשוב שליט"א מאמר ב'אור תורה' ופרסם אותו גם ב'קולמוס' בקיץ תשע"א, ובו נשתרבו טעויות ואי הבנות רבות. עורכי 'קולמוס' פרסמו את תגובתי לדבריו בגיליון ערב סוכות תשע"ב כשהיא ערוכה ומקוצרת ובהשמטת דברים חשובים, שבגינם נגרמו טעויות נוספות לאותו רב נכבד. בחוברת "אור תורה" שבט תשע"ב הובאה תגובה נוספת שלו שאינה משיבה כלל על הדברים, ומזלזלת באופן בוטה בבדיקות המדעיות השונות. קשה לי מאוד להבין איך דן ת"ח בעניין תורני-הלכתי מובהק ע"פ כתבות בעיתון, בשעה שהמקורות מצויים לפנינו! בכל אופן, תגובתי לכל דבריו הייתה אמורה להתפרסם בגיליון 'קולמוס' בערב פסח תשע"ב לפי הזמנת המערכת, אך הוועדה הרוחנית של העיתון פסלה את הפרסום...

אותו ת"ח היקשה בין השאר כיצד אפשר שבשנת ת"מ (1680), שהוא התאריך האחרון שלפי בדיקת המעבדה במכון ויצמן נוצר קלף ס"ת זה, יכתוב סופר נגד הנפסק בשו"ע, כלומר יכתוב קופין שרגלן נוגעת בגגן. אך זו אינה טענה, שהלוא מסגרת הזמן של הבדיקה היא בין ר"ל (1470) ובין ת"מ (1680), והרבה ספרי תורה יש מאותן תקופות שאינן כתובים כפי ההלכה שנפסקה בשו"ע בכמה פרטים, ומנין לנו עד כמה היה כוח השפעת השו"ע באותן השנים? הנה למשל כל סמיכתו של החזו"א בפסיקתו שיש לכתוב דווקא בכתב המובא ב'בית יוסף' נובעת מהעובדה שכתב זה מבואר ונפסק בבית יוסף, ורבבות אלפי בני ישראל אין כותבים כך אלא בכתב ספרדי שלא הובא בב"י, ולכאורה הוא נגד פסקי מרן בב"י!

בענין הצד"י ביו"ד הפוכה

כידוע רווחו בישראל בדורות האחרונים שתי צורות לכתובת אות זו, כמו בכמה וכמה אותיות אחרות. צורה אחת קרויה על שם מרן רבי יוסף קארו, וכפי שתיארה בחיבורו בית יוסף (או"ח סי' לו) על-פי מה שמצא ב'קונדרים לחכם אחרון שמו ה"ר יצחק ברוך שאמר' (ולמעשה הוא מתוך ספר אלפא ביתא לר' יו"ט ליפמן מילהויזן, הכלול בקובץ הספרים הנקרא ברוך שאמר; ואכמ"ל), וצורתה כהרכבה של האותיות י' ונ'. צורה אחרת נהוגה בין עדות הספרדים ובדורות האחרונים גם בין חלק גדול מהאשכנזים-החסידיים, והיא קרויה על שם האריז"ל, והיא נכתבת בדרך הפוכה, כשרגלה הימנית של היו"ד יוצאת משמאל לגגה, ומתחברת בסופה לגבה של הנו"ן (הכתיבה הספרדית מכונה גם כתב וועליש). בעקבות הוראה שהורה הגאון בעל החזון איש ז"ל שלא להשתמש בס"ת שבו נכתבו הצדיקים בצורת הכתיבה על-פי האריז"ל, נתעורר בזמן דיון רחב בשאלה ההלכתית הכללית והפרטית שבדין זה; דיון בדיני ההקפדה על צורת האותיות בכלל ועד כמה הן לעיכובא; ודיון שקשור במקור נוסח הכתיבה הזה המכונה ספרדי - כלומר בטיבו, מקורו ומקומו בהלכה של המנהג

הספרדי בצורת האותיות - וכתוצאה מכך השאלה אם ספרים שנכתבו בנוסח זה כשרים לבני אשכנז. מטבעה של שאלה כזו שהיא מחייבת בירור היסטורי, ובלשונו של החזון איש 'חיפושים וחקר קדמוניות' במקורותיו של המנהג הספרדי ודרך השתלשלותו. במרכזו של הדיון הזה עומדת הפליאה והתמיהה על היעדר מקורות כתובים ומתועדים לקיומו של המנהג הספרדי הזה; העניין עורר את פליאתם של חכמים אחדים, והוא שגרם לחזון איש להוציא ממנו מסקנות חותכות ונחרצות בשלילת קיומו של מנהג כזה כל עיקר והפקעתו מן התחום ההיסטורי. מצד שני, אי אפשר להתעלם מהתפשטותו של מנהג זה שנוהגים בו חלקים רחבים של עדות ישראל, ועל כן ביאר החזון איש תחילה את קיומו של המנהג הזה בדורות האחרונים (לפי דעתו) כשיבוש שהחדירו כת שבת צבי. אמנם לאחר שהר"ש הלפרין רבה הראשון של זכרון מאיר הראה לו את הזוהר מדפוס ראשון (שי"ח-שי"ט) כמאה שנה לפני הש"צ שמתאר כך את מבנה האות צד"י, חזר בו מסברתו זו. בהמשך ביאר בביאור התפתחותי, שצורה זו של הצד"י חדרה בשל סופרים שהיה להם קל יותר לכתוב ביו"ד הפוכה, ושבשפעת תורת הקבלה של האריז"ל נתפשט מנהג כתיבה זה של האות צד"י בסת"ם. פולמוס גדול התעורר בעניין, ובו חלק ת"ח בשם ר' אריה ליב פרידמן על החזון איש; את כל ממצאיו אסף בספר מיוחד לעניין זה בשם 'צדקת הצדיק' (בני ברק תשי"ד), בו כינס את הדיונים והתשובות של החזון איש בנידון. בין השאר הביא שם המחבר מתוך מה שראה בספר תורה זה המיוחס לר"ן, כשנסע לבודקו בקיץ תשי"ב בטבריה. לצערנו לא מסר שם רא"ל פרידמן את תגובת החזון איש לנוכח התגלית שגם בס"ת עתיק ומיוחס זה הצדי"קים הפוכות, והמסקנות הנובעות מכך על הוויכוח; אמנם שמעתי¹² כי לאחר זמן לא היה החזון איש נחרץ בדעתו לפסול ספרי תורה כאלו. העדות מספר תורה זה שלפנינו משמשת גם בתשובת הר"ע יוסף (יבי"ע ח"ב סי' כ) שדן בארוכה בשאלה ההלכתית הזו והמסתעף ממנה, ובמקורות נוספים בני דורנו.

החזון איש הסתמך בין השאר על מסורת בשם הגר"א להתנגדותו לצדי"קים הפוכות. המסורת מקורה בספר 'כתוב לחיים' [כתיבה תמה'] (וילנא תרי"ח) שכתב סופר ת"ח שקידש מלחמה כנגד הנוהגים ע"פ האריז"ל בכתיבת הצד"י ביו"ד הפוכה, ובריתחא דאורייתא לא נמנע מעריכת שינויים בספרים ובהבאות מהם, לשבשם ולהטותם לדעתו, עד שעלה בידו להטעות גדולים וטובים.

הרב דוד יהודה (ליב) גרינפלד, יו"ר משמרת סת"ם בארה"ב, שזכה לחשוף דברים קשים שנעשו בעניין זה ושהשפיעו על הדיון ההלכתי בנושא, כתב לי על כך כדלהלן (מאז נתפרסמו דבריו בכמה מקומות):

נתחדשו לי תגליות מזעזעות בזיופיו של הסופר ממינסק, וברור שאילו ידיעות אלו היו עולות על שולחנו של החזון איש ודאי לא היה מקדש מלחמתו

12 מידידי הרד"צ הילמן זצ"ל, ששמע בעצמו מהחזון איש כך.

נגד הצד"י ביו"ד הפוכה, דהרי באחד מששת מכתביו של החזו"א לבעל צדקת הצדיק כתב מפורש "והראו לי ספר [כתוב לחיים]", וזהו מקור ה"קלא דלא פסיק" שהגר"א התנגד לצד"י שעפ"י האריז"ל והגיה בזוהר "לאסתחרא" במקום "לאחורי". וכידוע שמחבר ספר כתוב לחיים (הנקרא גם 'כתיבה תמה') הנ"ל הוא ר' אברהם חיים שמאלעוויצער, סופר דק"ק מינסק. אך הנ"ל חיבר ספר נוסף (הגהות על הברוך שאמר, עדיין בכת"י) הנמצא תחת ידינו, ואין ספק שאילו החזו"א היה רואה את זיופיו ודאי שלא היה סומך עליו כלל וכלל, ובפרט לצאת במערכה נגד הצד"י ביו"ד הפוכה שעפ"י הכרעת האריז"ל בתפילין¹³.

בהקדמת ספרו (כת"י) הנ"ל, מעתיק הסופר המינסקאי בכתב ידו את לשון ספר הדקדוק "מקנה אברהם" על צורת האותיות הספרדיות, הנדפס בשנת רפ"ג לפ"ק. וכל המשווה את כתב ידו של העתקת המינסקאי למול לשון בעהמ"ח החכם הקדמון רבי אברהם דבלמש מרבני ווינציה, ישתומם מעוצמת הזיופים המחרידים, בהשמטת דברי המחבר מחד, ומאיך בהשתלת דברי עצמו בהחלפת דברי בעהמ"ח. ובשלהי העתקתו סיים הסופר המינסקאי ב"עד כאן לשון ספר מקנה אברהם" הנדפס (פעם אחת בלבד) בשנת רפ"ג לפ"ק¹⁴.

ספרו (כת"י) הנ"ל הזכירו בסוף הקדמת ספרו כתוב לחיים - כתיבה תמה (וילנא תרי"ח) שמקווה להדפיסו. וביני לביני עלה לעיה"ק ירושלים ולא הספיק להדפיסו [ודין גרמא דנזיקין, שאילו היה מודפס, היה נמנע כל התעמולה השלילית נגד הצד"י שעפ"י האריז"ל]. ויש לשער שהמ"ב (שהזכירו ב' פעמים במשנת סופרים סוס"י ל"ו, באות א' ובאות פ') אילו ספרו השני הנ"ל היה מגיע לידו ומבחין בזיופיו, מסתמא לא היה מקבל מה שכתב [בספר כתיבה תמה] בשם הגר"א ז"ל, ולא היה נמנע מלהזכיר צורת האות צד"י ושאר האותיות שעפ"י האריז"ל, כפי שלא נמנעו הגאון בעל מלאכת שמים (מוהר"י דוב במברגר) אב"ד ווירצבורג (האננאפער תר"ך) בהסכמת הערוך לנר, והאמרי שפר (וורשא תרל"ג) בהסכמות גדולי ליטא, והערוך השלחן (וורשא תרמ"ד), והמאיר עיני סופרים (וילנא תרנ"ט).

וכבר הזכיר הרה"ג רבי אריה ליב פרידמן ז"ל בעל צדקת הצדיק מש"כ

- 13 גם בכתוב לחיים יש דברים מפוקפקים נוספים, וראה בהוספות למאמרי שבספרי החדש הנ"ל בהע' 2, עמ' 585, על שברא גברא, ועשה את ר' יואל מגלוגא, אב"ד אויסטרליץ ודיין בברלין, כתלמיד האריז"ל, אך הוא נפטר בשנת תק"ל! כפי שכתב ראה את ספרו של ר' יואל בידי הרד"ל, וחשב שהוא העותק היחיד שקיים מספרו של ר' יואל. הספר נמצא בספריה הלאומית בירושלים, והוא אכן נדיר ביותר.
- 14 במאמרי הראשון בעלי ספר (=בספרי החדש פרק טו), ציינתי לספר זה כסיוע לצורת הצ' הספרדית, והוא מתקופה קודמת לתקופת האריז"ל.

בש"ת "יד יוסף" (ירושלים תרס"ג), שראה בין תכריך כתביו של הגאון המקובל רבי נפתלי הרץ אב"ד יפו העתק מכ"ק הגאון רבי מנחם מענדל משקלאוו תלמיד הגר"א ז"ל, וז"ל: **"תמונת הצד"י הוא יו"ד נו"ן, והיו"ד מאחורי הנו"ן, או פניה לגבי נו"ן, או היו"ד מחזיר פניו מהנו"ן כמ"ש האריז"ל, זה לא איכפת לן, כי אלו ואלו דברי אלקים חיים"**. ומפורש כן בספר "מים אדירים" (על האדרא זוטא בדף י"ג) מהגאון רבי מנחם מענדל משקלאוו ז"ל, וז"ל: **"אך בעוה"ז הנקודה שהוא רצונו יתברך באה בסוד הצד"ק, שהוא סוד היו"ד ונו"ן אחור באחור כידוע"**. ובספר "לוחות הברית" מהגאון רבי נפתלי הרץ ז"ל אב"ד יפו מביא בשער האיתון **תמונת הצד"י ביו"ד הפוכה**.

...זה לשון הסופר ר' אברהם חיים שמאלעוויצער ממינסק בעל כתיבה תמה (כתוב לחיים) בספרו כת"י הנמצא ברשותנו: **"השגתי זה הספר מקנה אברהם הספרדי ואעתיק מדבריו למען ידעו, ובקיצור העתקתי מה ששייך לעניינינו לכתובת האשורי, ונדפס בחיים חיותו בשנת רפ"ג באלף השישי בעיר המהוללה בווינעצא"**. ובגמר העתקתו סיים הסופר המינסקאי: **"עד כאן לשון ספר מקנה אברהם"**.

וז"ל המקנה אברהם הספרדי באות אל"ף: **"הנקודה העליונה כמין יוד ופניה באמצע הגג"**. והרי העתקת הסופר ממינסק: **"הנקודה העליונה כמין יוד ורגל של היו"ד באמצע הגג"**. אין זה טעות סופר, כי הרי בעניין זה איכא מחלוקת ראשונים, כמבואר בספרנו משמרת סת"ם על המשנת סופרים (באות א הערה 6, דעת התיקון תפילין והברוך שאמר בקבלת הר"י החסיד דפני היו"ד צריך להיות מכוון לאמצע הגג, לעומת דעת האלפא ביתא המובא בב"י שהבינו בקבלת החסיד שרגל היו"ד יהיה מחובר לאמצע הגג. ובכאן שלח ידו בעל ה"כתיבה תמה" להגיה בדברי חכם קדמון מרבני קשישאי בווינציאה, נגד הכרעתו בדעת הראשונים דקא סמיך עלייהו הלכה למעשה:

וז"ל המקנה אברהם הספרדי באות גימ"ל: **"יש לעשות ראשה עב, ולמטה דק מאד"**. והרי העתקת הסופר ממינסק: **"יש לעשות ראשה עב ומרובע"**. ולמטה **מאמצע ראשה יוצא הרגל"**. הרי לנו כאן שני שינויים מהותיים, שמטרתם מאשרת להדיא את מלחמתו נגד הכתיבה הספרדית שעליה הצהיר שהיא **"חול ולא קודש"** ר"ל, ועל כן שתל בדברי המקנה אברהם הספרדי ד"יש לעשות ראשה עב ומרובע", כי על פי מנהג ספרד ראשה משופע בעיגול כלפי מעלה (כמובא במשנת חסידים מסכת תקון תפילין פרק א' וז"ל: **"ומלבד הדינים הידועים כו' יצייר אותיותיהם בריבוע כמנהג האשכנזים, או בעיגול כמנהג הספרדים, ולא ישנה ממנהגו אם אפשר לו, כי שורש יש לכל המנהגים האלה למעלה"**). ועל דרך זו שוב שלח ידו להגיה בדברי הגאון בעל מקנה אברהם הספרדי ושתל בדבריו דין אשכנזי נוסף: **"ולמטה מאמצע ראשה יוצא**

הרגל", כי בכתיבה הספרדית הרגל יוצא מקצה ראשה, כמבואר במגן דוד להרב"ז שאות ג' מורכבת מו' י', ולא מז' י'...¹⁵

ראינו לנכון ולנחוץ לחשוף את הזיופים הנ"ל הואיל ורבים מישראל קסמכי עליו - בלא יודעין - בעניני צורת אותיות ס"ת תפילין ומזוזות, בשינויים שחידש מעצמו באותיות א'ל'ף: באות א' להרחיק רגל התחתון מגגו כשיעור עובי קולמוס וחצי משמאל לימין ולא מלמעלה למטה. ובאות ל' בהטיית צואר הלמ"ד באלכסון לשמאל, נגד הר"י החסיד שכתב דצ"ל זקוף. ובאות פ' בהמצאתו החדשה לשנות בכתב הקודש מן המסורה העתיקה שנהגו בה כל רבותינו האשכנזים שבגולה מדורי דורות [ולא בכדי העתיק המשנ"ב את דבריו כמאמר המוסגר בסוגריים מרובעים, וכן בתפילין עצמם של הח"ח האות פ' אינה כהמצאתו החדשה, כאשר העיד הסופר המופלג מו"ה אהרן פוללאק ז"ל שהרב זאקס ממונסי מסר לו לבדוק את התפילין של זקינו הח"ח זצוק"ל], ואצ"ל על ערעורו (בשם הגר"א ז"ל כביכול) נגד האות צד"י ביד הפוכה שמקורו מתלמידי הצב"י השבור, ולדבריו (הבטלין ומבוטלין) הם שהדפיסו כן בהקדמת הזוה"ק, בו בזמן שכבר מלפני שלוש מאות וחמישים שנה לערך כתב הגאון בעל חוות יאיר¹⁶ וז"ל (בספרו מקור חיים ל"ו): "אות צדיק... צריך לעיין בראש ימין דידה, אם תהיה דיבוקו לאות נון מצד ימין כאות יו"ד ממש כזה, או בצד שמאל כזה. וכן כתוב לפנינו בספר מקנה אברהם, וכן נהגו רוב הסופרים". עכ"ל...

העולה על כולנה (סליחה טעות: וצ"ל והיורד לבור שחת) היא מלחמתו נגד מסורת הכתיבה הספרדית המאושרת, שלדעתו אין שום הבדל בין שני הכתבים בצורת האותיות אלא רק בשיעור רוחב חללי האותיות, דהיינו החלל הריק שבין הגג ובין המושב של האותיות, כגון אות בי"ת שיש לה קו למעלה וקו למטה וחלל באמצע, שבכתיבה האשכנזית רוחב החלל הוא בערך כרוחב עובי הקולמוס של גגי ומושבי האותיות, ואילו בכתיבה הספרדית החלל יותר גדול בין הגג למושב, ולדבריו זהו כל ההבדל ותו לא מידי.

עצם הרעיון של שתי האפשרויות הללו ברוחב חללי האותיות, מקורו בכתיבה האשכנזית עצמה ב"אלפא ביתא" לרבינו יו"ט ליפמן מילהויזן (בעמח"ס ה"נצחון") שהיה תלמידו של ר"ש ברוך שאמר וכן תלמידו של המרדכי. בין הא"ב הראשון ובין הא"ב השני ישנה אלפא ביתא אחרת של מידות עובי הקולמוסין (והוא מודפס ב"קובץ ספרי סת"ם" - ברוך שאמר,

15 וכאן המשיך ומנה הכותב עוד זיופים ושינויים רבים שעשה הסופר הנ"ל במזיד בספרו בציטוטים מספר מקנה אברם הנ"ל.

16 לדברי מהר"י בכרך בספרו מקור חיים הנדמ"ח, ולעדוהו על מנהג רוב הסופרים, הערתו במאמרי הראשון ובספרי החדש, עיי"ש.

מהדורת משי זהב, עמוד רה), אך שם אין שום זכר לכתיבה הספרדית הנקראת וועלי"ש.

והנה בא הסופר המינסקאי והשתמש בדברי ה"אלפא ביתא" שהמהרי"ל כתב עליו דסמכא הוא, וכדי להכות על קדקודם של הפריינקי"ן (זהו לשונו בכת"י) כתב שזהו כל יסוד ההבדל שבין שתי המסורות האשכנזית והספרדית: "שהאשכנזים אחזו בכתיבה קצרה ומרובע ונקראת כתיבה תמה ומרובע, והספרדים אחזו מקדמונים בכתיבה ארוכה שנראית כתיבה תמה לבד, אבל הציורי אותיות שוים זה כזה בלי שום שינוי כלל, ואם שינה מצוירו נפסל האות". עכ"ל.

ואצ"ל להרחיב שאין זאת אלא בדותא וזיוף גמור, דהרי כבר הודיענו רבינו הרא"ש ז"ל לאחר בורחו מאשכנז לספרד, וז"ל בתשובתו המובא בטור (ו"ד סימן רע"ד): "צורת האותיות אינן שוות בכל המדינות, הרבה משונה כתב ארצנו מכתב הארץ הזאת, ואין פסול בזה השינוי".

ובאמת יש כאן נושא הראוי למחקר, כי בהיותו בארץ מגורי אבותיו בשמאלעוויץ או במינסק עדיין התייחס בספרו "כתוב לחיים - כתיבה תמה" (ווילנא תרי"ח) באופן סביר למסורת הכתיבה הספרדית, ובכל אות אחר גומרו לתאר צורת הכתיבה האשכנזית הזכיר שבכתיבה הספרדית הנקראת וועלעס צורתה כך וכך. חוץ מהאות צד"י ששם הוא תוקף את היו"ד ההפוכה בברוטליות, ומרמז שמקורה מהזוה"ק מהדפוסים החדשים (שהודפסו ע"י השבתאים...) שבהם מודפס ד"אנפוי דיוד מהדר לאחורי", ולא מדפוס הישן, שהגירסא "דאנפוי דיוד מהדר לאסתחרא" (שסיבוב היו"ד נוטה כלפי מעלה), ומעיד ששמע מאת הרב הג' ר' אלעזר משה ממאנאשטירצענע נ"י שאמר דעיקר הגירסא כדפוס הזוה"ק הישנים, וכך הגיה הגר"א ז"ל.

אך כאשר עלה הסופר ממינסק ארצה והשתקע בעיה"ק ירושלים ת"ו, נראה דרוח אחרת היתה עמו (ואולי הטריד איזה מהסופרים הספרדים שכתב ידם חול ולא קודש, ומסתמא השיבו מלחמה שעה, ומה עוד שיד הספרדים בעיה"ק ירושלים היתה על העליונה בעת ההיא). ספרו כת"י של הסופר ממינסק כולל: "תיקון תפילין - ברוך שאמר - אלפא בית - הגהות מיימוניות - ביאור הב"י - דרכי משה - לבוש" (ובהגהותיו על כל ספרי רבותינו הנ"ל הוסיף ומחק ועשה בהם כבתוך שלו ממש), ותיכף בעמוד השביעי מדברי ה"פתיחה" העמיד יסודו שהזכרנו לעיל, שאין שום הבדל בין הכתיבה האשכנזית לספרדית אלא ברוחב החללים שבתוך האותיות. ועל סמך המצאתו זו הכריז בספרו הנוכחי שהכתיבה הספרדית הנהוגה היא "חול ולא קודש" ר"ל...

וכבר אמרו רז"ל הרוצה לשקר ירחיק עדותו. ע"כ בחר לו את ספר הדקדוק הישן נושן ושמו "מקנה אברהם" (דבלמש) מאחד מגדולי רבני ספרד ששימש ברבנות ווינציה, ונדפס רק פעם אחת בלבד בשנת רפ"ג לפ"ק, והעתיק

כביכול) מהספר העתיק הנ"ל את תיאור ודיני צורת האותיות הספרדיות. וכל פרט שלא היה ניחא לו סירס ושינה מלשונו באופן מחריד, בסוברו שהרי כבר ספו תמו ספרי מקנה אברהם הנ"ל שנדפסו עוד קודם למרן הב"י...

אך באמת אין זה קושיא כל כך, וכבר האריך בזה הגה"ק בעל "בן איש חי" בפתיחת ספרו שו"ת "רב פעלים", כי באמת נמצא לכמה גדולים שיהיה להם שגיאה גדולה, ולפעמים נכשלים אפילו בנוסח הפסוק של תוה"ק, ועל זה נאמר שגיאות מי יבין. ובשלהי דבריו כתב: "ואין זה גרעון בחיק הגדולים בזמן הזה". עכ"ל. ואם על גאוני עולם הקודמים דברים אלו נאמרים כן, מה הפלא על הגאון בעל בעל החזו"א זצוק"ל שכתב מפורש ש"הראו לי ספר "כתוב לחיים" (מהסופר ממינסק הנ"ל) וכתוב שם דהגר"א הגיה בזוהר, וכן קלא דלא פסיק דהגר"א חלק על זה". והרי מטעם זה הורה החזו"א תחילה למחוק בספרי תורה את היו"דין ההפוכין באות צד"י כידוע, וההמשך ידוע ומפורסם כאשר שמעתי מפי מרן פוסק הדור בעל שבט הלוי שליט"א, וכדהארכתי במאמרי "והצדיקו את הצדיק".

והרי פשוט שאלו שהראו להחזו"א את הספר "כתוב לחיים" - כתיבה תמה", אילו גם היו מראים להחזו"א את ספרו כת"י הנ"ל שבו זיף את לשונות רבותינו הראשונים והפוסקים עפ"י מגמותיו, פשיטא דבודאי היה החזו"א מסלקו משולחנו הטהור ולא היה נחשב אצלו כ"מעתיק שמועה" מוסמך לכתוב דברים בשם הגר"א ז"ל ולהמציא קלא דלא פסיק משמייהו.

ע"כ דברי הרב גרינפלד, מייסד ויו"ר 'משמרת סת"ם' בארה"ב. יש להוסיף שגם פירושו התמוה של בעל החזו"א לדברי 'ברוך שאמר', וכפי שכבר העירו רבים (רמ"מ משי זהב בהערות למהדורתו ועוד), כנראה הושפע מהציור המזויף של הצד"י שהשתל בדפוסים המאוחרים של 'ברוך שאמר', ומקורו בסופר ממינסק.

התעניינות האדמו"ר מחב"ד זצ"ל בספר התורה שיוחס לר"ן

בשולי הדברים יש להעיר על התעניינות נוספת בספר התורה המיוחס לר"ן¹⁷. באגרות קודש של האדמו"ר הרמ"מ מליובאוויץ', כרך ד, תשי"א, נדפסה אגרת אל הרב א"ל פרידמן מירושלים, מיום י"א בתמוז תשי"א¹⁸, מענה למכתב בו הודיע ראל"פ שראה את הס"ת המיוחס למהר"נ גאון [! וצ"ל הר"ן גירונדי], ושמתכוון

17 תודה לרמ"א בלוי שמסר לי ששמע מר' שמואל מנחם מנדל שניאורסון על האיגרת דלהלן.
18 בספר צדקת הצדיק מאת ראל"ל פרידמן עמ' ל כותב שבחודש מנ"א בקיץ שנת תשי"ב נסע לטבריה לראות את הספר המיוחס לר"ן, וראה אותו אצל החכם יחי' דהאן שם [ההעתיקים והצילומים שם נעשו ע"י הרב ברוך טולידאנו מת"א, שבשנת תרצ"ה פרסם בעיתון הארץ

לראות את הס"ת המיוחס למהר"י אבוהב. האדמו"ר מבקש ממנו לבדוק אם בס"ת זה כתוב דכה או דכא, ולעשות לו 'פוטר' מהדף הזה. לא ברור אם הראל"פ בדק, והאם מסר את תוצאות בדיקתו כמבוקש. מסתבר שלא, שהרי כמה שנים אחר-כך, בשנת תשי"ז, כתב האדמו"ר אל רבי שמואל מנחם מענדל שניאורסון בירושלים [לשעבר מנהל כולל חב"ד בירושלים], בתגובה למה שמסר לו שבס"ת המיוחס וכו'¹⁹ היה כתוב 'דכא' באל"ף, ושמאן דהוא הגיה בספר זה והפך המילה ל'דכה' בה"א. להלן לשון האגרת²⁰:

ב"ה, יו"ד סיון תשי"ז
הרה"ח אי"א נו"נ עוסק בצ"צ מו"ה שמואל מנחם מענדל שי'
שלום וברכה!

...במ"ש אשר בס"ת המיוחס וכו' ניכר ששינוי מאל"ף לה"א, פשוט שצריך בירור מי ומתי שינוי זה, שהרי באה"ק ת"ו ידוע שמלפני איזה שנים שלוחיו של פלוני עשו כהנ"ל, וכנראה שבכמה מקומות עשו במחשך מעשה זה. וגם לי נודע הדבר רק בשנים האחרונות, ויעיין בספר משנת אברהם סי' ל"ב מונה הס"ת של קדושי עליון — ולא דוקא מחב"ד — שדייקו לכתוב באל"ף, וכן במכתבי שנדפס באוצר הפוסקים סוף חלק א'...

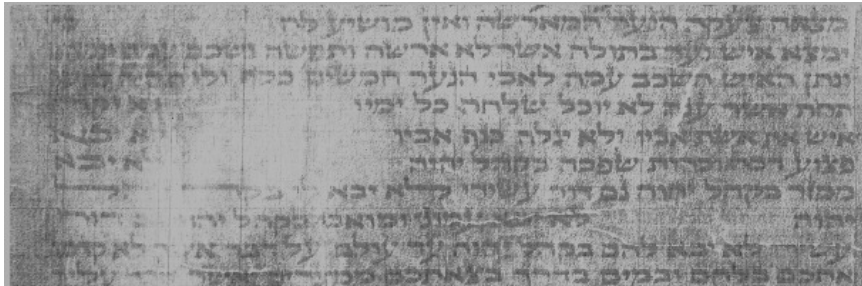
בברכה לבשו"ט.

בין כך ובין כך, הספר לפנינו [וראה תצלום קטע זה להלן], וברור כי כתוב בו 'דכה', ואין ניכרים בו שום סימנים של הגהה או תיקון כל שהוא. וכן גם מסר לי הרשמ"מ שניאורסון, שהכתוב באגרת זו אינו נכון, ושהעובדות נמסרו לו לרשמ"מ מפי הראל"ל פרידמן, ואף לו ידוע כעת כנ"ל, שכתוב בספר הזה 'דכה' ושאר סימני הגהה. קשה מאוד להבין כיצד נולדה שמועה זו, אא"כ נפלה אייבהנה בשיחת הרשמ"מ עם הראל"פ. שאר הפרטים באגרת על 'פלוני' [בעל החזון איש, וכן מסרו לי רשמ"מ הנ"ל וכן הרש"ב לוי' כנ"ל] שידוע שמלפני כמה שנים שלוחיו 'שינו', ושעשו זאת גם במקרים נוספים, אינם מובנים, ואין שום ידיעה על כך.

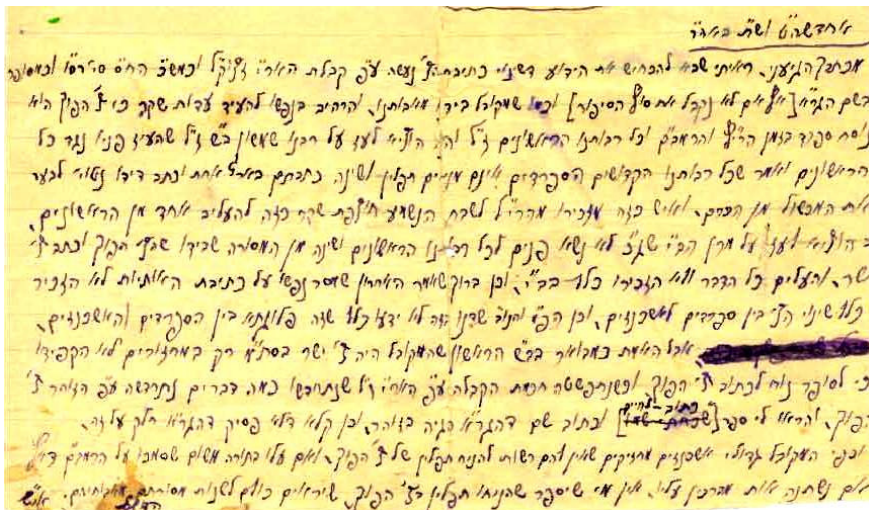
מאמר מפורט על ס"ת זה כנ"ל. ואולי הייתה זו פעם שנייה שראה את הס"ת הזה? במכתב אדמו"ר בעניין זה, שנדפס בסוף אוצר הפוסקים, אה"ע, ח"א (תשכ"ב), משנת תשי"ב (ובאג"ק כרך ו) לא נזכר ס"ת זה המיוחס לר"ן. וכן לא נזכר באגרות נוספות בעניין זה, ראה שם כרך יד לרש"ז יצחקי מי"א בכסליו תשי"ז.

19 אין ספק שמדובר בס"ת המיוחס לר"ן, כפי עדות הרשמ"מ שניאורסון ושל הרש"ב לוי' מנהל ספריית חב"ד בקראון הייטס.

20 אג"ק, כרך טו, תשי"ז, מכתב ה'תק"א, עמ' קפט, חלקה נדפס בלקו"ש חי"א עמ' 229 [הכוונה לחלק הראשון עד: של מר...שי'] חלקה בחב"ד עמ' 454 והושלמה ע"פ העתק המזכירות..

צילום היריעה שבה מופיע הכתוב [שורה 6]: לא יבא פצוע דכה

צילום אגרת החזון איש לרא"ל פרידמן [צדקת הצדיק עמ' פא], שבה מביא שהראו לו ספר
 ובסוגריים: [שכחתי שמו], ואח"כ הוסיף בין השורות: כתוב לחיים. בדפוס מופיעות בתוך
 הסוגריים המלים כתוב לחיים, במקום: שכחתי שמו. כמה ביטויים חריפים שבאגרת זו
 הושמטו בדפוס. תודות לאתר אוצר החכמה.